

VU Research Portal

De erfenis van Nederland

den Butter, F.A.G.; Jansweijer, R.M.A.

2000

document version

Early version, also known as pre-print

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

den Butter, F. A. G., & Jansweijer, R. M. A. (2000). *De erfenis van Nederland*. (Research Memorandum; No. 2000-18). Algemene en Ontwikkelingseconomie (AOE).

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Serie research memoranda

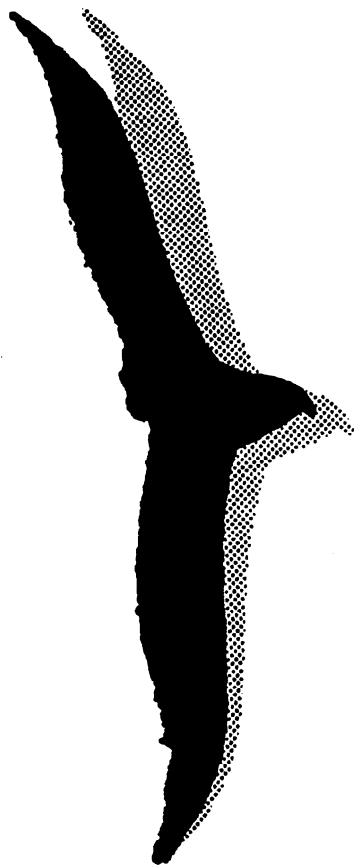
De erfenis van Nederland;

intergenerationele vermogens-en inkomensoverdrachten

F.A.G. den Butter
R.M.A. Jansweijer

Research Memorandum 2000-18

Juli 2000

|a|l|e|r|t|

applied
labour
economics
research
team

De erfenis van Nederland; intergenerationele vermogens- en inkomensoverdrachten

door F.A.G. den Butter en R.M.A. Jansweijer

Samenvatting

De centrale vraagstelling van dit rapport betreft (i) de omvang van het nationale vermogen van Nederland en (ii) de verschillende vormen van intergenerationele overdrachten van dit nationale vermogen. Daartoe worden eerst in een balansopstelling van de nationale boekhouding de vermogensposities en onderlinge schuldverhoudingen van een aantal sectoren bezien en worden vervolgens de verschillende vormen van intergenerationele overdrachten in een taxonomie ontrafeld. Dit conceptuele overzicht is in die zin volledig, dat alle relevante overdrachten hierin kunnen worden ondergebracht. Daarbij gaat het in dit rapport om een in hoofdzaak kwalitatieve benadering aangezien een volledig kwantitatieve invulling van de rijkdom en overdrachten tussen generaties in Nederland niet mogelijk blijkt.

versie 5 juli 2000

Vrije Universiteit/WRR

De erfenis van Nederland; intergenerationele vermogens- en inkomensoverdrachten

door F.A.G. den Butter en R.M.A. Jansweijer¹

1. Inleiding

Al vele generaties lang behoort Nederland tot de rijkste landen van de wereld. Deze constatering roept onmiddellijk een tweetal vragen op. De eerste vraag is hoe rijk Nederland dan wel is, of meer specifiek, hoe groot het vermogen van ons land is. De tweede vraag betreft de rol van de opeenvolgende generaties. Welk deel van de huidige rijkdom in Nederland hebben wij te danken aan de erfenis die de vorige generaties ons hebben nagelaten? En in welke mate geven wij deze erfenis door aan de volgende generaties; breiden we die erfenis uit of teren we erop in?

Opmerkelijkwijs blijkt het antwoord op deze in eerste instantie voor de hand liggende vragen nogal gecompliceerd. Voor een meting van het totale vermogen in Nederland moeten we te rade gaan bij de nationale boekhouding. Deze boekhouding beschrijft aan de hand van een balansopstelling de vermogens- en schuldposities tussen de verschillende sectoren in ons land op een bepaald moment. Van een netto-vermogenspositie is sprake wanneer tegenover bepaalde vermogensposities van de ene sector geen schuldposities van een andere sector staan. Zo kan via de balansopstelling het netto vermogen van ons land aan specifieke sectoren worden toegewezen, maar lang niet alle actiefposten op de balansen maken deel uit van het nationale vermogen. De eerste onderzoeksvraag van dit rapport betreft derhalve de opzet van een zodanig geaggregeerde balansopstelling van de nationale boekhouding dat de samenhang tussen bruto-vermogensposities van de afzonderlijke sectoren en het totale vermogen van Nederland er zo goed mogelijk door wordt geïllustreerd. Paragraaf 2 van dit rapport bevat deze inventarisatie van bezittingen. Vervolgens wordt in paragraaf 3 aan de hand van het stelsel van balansen en mutaties daarin

¹Beide auteurs zijn werkzaam bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid; de eerste auteur is daarnaast hoogleraar Algemene Economie bij de Vrije Universiteit, Amsterdam en coördinator van de onderzoeksgroep "Toegepaste Arbeidseconomie"(ALERT).

geïllustreerd hoe de vermogenspositie van Nederland zich ten opzichte van het buitenland wijzigt. Een groot probleem bij dit boekhoudkundig overzicht is de kwantificering. Het nationale vermogen en de overdrachten van dit vermogen tussen de opeenvolgende generaties bestaan namelijk niet uitsluitend uit financiële middelen waarvoor een waardering in geld makkelijk is vast te stellen. Voor het overgrote deel bestaan de relevante vermogensposten uit niet-financiële activa, zoals technologie-kapitaal, menselijk kapitaal, natuurwaarden en culturele waarden, waarvan het veel moeilijker, zo niet onmogelijk, is om de omvang ervan via een waarderingsmethodiek onder één noemer te brengen.

De tweede onderzoeksvraag van dit rapport betreft de intergenerationele overdrachten van de bezittingen die deel uitmaken van het nationale vermogen. Hier spelen twee belangrijke complicaties. In de eerste plaats geeft de indeling van de balansopstelling van de nationale boekhouding naar verschillende sectoren geen inzicht in de bezittingen van de verschillende generaties (= geboortecohorten). Zo zullen intergenerationele overdrachten veelal binnen sectoren plaatsvinden. In de tweede plaats lopen intergenerationele overdrachten veelal direct, of indirect via de overheid, via inkomensoverdrachten. Deze inkomensoverdrachten slaan in de balansen van de nationale boekhouding direct neer bij de ontvangers van de overdrachten en blijven dus bij een louter op vermogensposities gebaseerde beschouwing buiten beeld. Een verdere complicering is dat intragenerationele en intergenerationele overdrachten vaak niet volledig onafhankelijk van elkaar zijn waar te nemen. In paragraaf 4 worden daarom de verschillende typen intergenerationele overdrachten in een taxonomie ontrafeld. Daarbij wordt de omvang van deze overdrachten geschat voor zover de overdrachten tenminste kwantificeerbaar zijn en er gegevens over beschikbaar zijn. Paragraaf 5 bevat een slotbeschouwing bij deze poging tot systematisering en kwantificering van de erfenis van Nederland.

Aangezien een volledig kwantitatieve invulling van de rijkdom van Nederland niet kan worden nagestreefd, gaat het in dit rapport om een in hoofdzaak kwalitatieve benadering. Dit is nuttig omdat dit overzicht conceptueel volledig is, in de zin dat alle relevante overdrachten hierin kunnen worden ondergebracht. Anderzijds impliceert de vereenvoudiging die voor het stelsel balansen op macro-niveau nodig is, dat veel overdrachten zijn gesaldeerd dan wel geconsolideerd. Zo vormt het overzicht een

tussenweg tussen de eenvoudige theorie van een boekhouder op nationale schaal en de gecompliceerde praktijk.

2. Inventarisatie van bezittingen

Het stelsel balansen met de soorten bezittingen, materieel en immaterieel, die tussen generaties kunnen worden overgedragen, is, zoals gezegd, gebaseerd op de nationale boekhouding. De opstelling van de balansposten beschrijft de samenhang tussen verschillende typen overdrachten. Vervolgens geven de veranderingen in de balansposten de stromen weer van financiële en niet-financiële middelen en van reële vermogens tussen de sectoren. Zo is bijvoorbeeld een pensioenuitkering in deze opstelling geen overdracht, maar een interen op opgebouwde pensioenaanspraken, aangezien deze pensioenaanspraken als actief post op de balans van de gezinnen is opgenomen. In feite gaat het bij dergelijke pensioenbesparingen en pensioenuitkeringen in belangrijke mate (maar niet helemaal, zie later), om intertemporele overdrachten en niet om intergenerationele overdrachten.

In beginsel zouden op basis van zo'n stelsel de overdrachten in een uitgebreid monetair overzicht kunnen worden weergegeven. Een dergelijke empirische invulling van zo'n volledig monetair overzicht is hier echter niet opportuun omdat de overdrachten tussen generaties immers niet beperkt blijven tot materiële en financiële overdrachten. Ook spelen immateriële overdrachten en overdrachten waarvan de (schaduw)prij s sterk van individuele en wisselende preferenties afhangt.

De grootste waarderingsproblemen doen zich voor bij de immateriële activa. Deze activa spelen een belangrijke rol, ze zijn omvangrijk, maar een objectieve waardering ervan in geld is nauwelijks mogelijk. Als die waardering wel mogelijk zou zijn, zou blijken dat deze een grote invloed hadden op het saldo van de overdrachten tussen generaties. In dat geval zou zoiets als een eenvoudige winst- en verliesrekening van overdrachten tussen generaties, of meer precies, tussen diverse geboortecohorten kunnen worden opgesteld. Vooralsnog is een dergelijke saldoberekening niet mogelijk, omdat deze te veel onzekere en belangrijke posten openlaat.

Ook het onderscheid tussen het micro- en macroniveau maakt het problematisch de overdrachten tussen generaties kwantitatief in kaart te brengen. Op macroniveau is het geboortjaar het verbindende element en wordt het relatieve profijt van cohorten tegen elkaar afgewogen. Op microniveau daarentegen is de verwantschap binnen een huishouden het verbindende element en worden overdrachten tussen generaties juist positief beleefd. Het feit dat hier veel minder gecalculeerd wordt, wil niet zeggen dat er minder zou worden overgedragen. Een extra complicerende factor is dat overdrachten op macroniveau en overdrachten op microniveau elkaar versterken en niet of nauwelijks elkaar vervangen.

Met deze kanttekeningen als randvoorwaarde worden in het navolgende stelsel van boekhoudkundige balansen op macroniveau de relevante onderlinge schuld- en vermogensposities van de in de economie te onderscheiden sectoren uitgesplitst en de niet-relevante posten zoveel mogelijk samengevoegd. Figuur 1 laat de balansen zien voor zes sectoren, namelijk gezinnen, bedrijven, pensioenfondsen, banken, overheid en buitenland*. Steeds is het totaal van activa per definitie gelijk aan het totaal van passiva, waarbij het geldelijk eigen vermogen (V) de sluitpost vormt. In een dergelijke balansopstelling staan voorraden centraal. Tot deze voorraden worden ook de niet-financiële activa gerekend. Deze voorraden geven de onderlinge schuld- en vermogensverhoudingen tussen de sectoren aan.

Het gaat hier om een gesloten stelsel van balansen dat een volledige en consistente beschrijving geeft van de nationale boekhouding. Dit betekent dat iedere post tweemaal op een balans voorkomt: eenmaal aan de actiefzijde van een balans en eenmaal aan de passiefzijde van een andere balans. Er zijn twee uitzonderingen. Het geldelijk eigen vermogen van gezinnen, bedrijven, fondsen en banken tezamen wordt gevormd door de som van de vorderingen op het buitenland en op de overheid. De post 'overige activa' (OA) vormt de tweede uitzondering. Deze post staat voor de roerende en onroerende goederen alsmede voor moeilijk op geld te waarderen activa.

² De notatie is zoveel mogelijk ontleend aan hetgeen in Nederland gebruikelijk is en waar nodig met bijpassende symbolen aangevuld. Dit stelsel is in beginsel ontleend aan de boekhoudkundige beschrijving van de monetaire samenhang in de economie. Vermeld zij dat het monetaire blok van het macro-economische beleidsmodel van de Nederlandsche Bank, MORCKMON, ook op een dergelijk stelsel balansen gebaseerd is (zie Fase, Kramer en Boeschoten 1990 en ook Compayen en Den Butter 1991). Fondsen omvatten zowel pensioenfondsen als levensverzekeraars. Banken (incl. de Nederlandsche Bank) staan hier uitsluitend voor

Daarom is deze post binnen de sector ook op de passiefzijde opgenomen. Zoals vaak is hier de post ‘overig’ niet per definitie ook minder belangrijk. In het huidige stelsel balansen vervullen deze posten een sleutelrol en vormen juist de essentiële conceptuele uitbreiding van een stelsel balansen dat enkel en alleen een omvattende beschrijving van de financiële sfeer beoogt.

Figuur 1 Balansopstelling nationale boekhouding

Gezinnen		Bedrijven		Fondsen	
Activa	Passiva	Activa	Passiva	Activa	Passiva
G _{g,b} K _{g,o} K _{g,bd} P _{g65-} P _{g65+} NBA _g OA _g	K _{b,g} V _g OA _g	G _{bd,b} NBA _{bd} OA _{bd}	K _{g,bd} K _{b,bd} K _{f,bd} V _{bd} OA _{bd}	K _{f,bd} K _{f,o} BA _f OA _f	P _{g65-} P _{g65+} V _f OA _f

Banken		Overheid	Buitenland		
Activa	Passiva	Activa	Passiva	Activa	Passiva
K _{b,g} K _{b,bd} IR NBA _b OA _h	G _{g,b} G _{bd,b} SSCH V _b OA _b	SSCH ΣFT _o OA _n	K _{g,o} K _{r,o} OA _o	ΣLR	NBA _g NBA _{bd} BA _f NBA _b IR

$$\Sigma FT_0 + \Sigma LR = V_g + V_{bd} + V_f + V_b$$

met:

G	Geld	g	gezinnen
K	Krediet	bd	bedrijven
P	Pensioenrecht	f	fondsen
NBA, BA	(Netto) Buitenlandse Activa	b	banken
OA	Overige Activa	o	overheid
IR	Internationale Reserve		
SSCH	Saldo Schatkist		
Fr	Financieringstekort		
LR	Lopende Rekening		
V	Eigen Vermogen		

Het totale eigen vermogen bestaat uit het geldelijk vermogen plus de waarde van de ‘overige activa’ (V + OA). Omdat de post ‘overige activa’ aan beide zijden op dezelfde balans staat, kan het eigen vermogen min of meer naar believen groter of kleiner worden geschat, zonder dat dit veel gevolgen heeft voor de economische

hun functie als geldscheppende instellingen; voor het overige zijn ze te beschouwen als bedrijven. Sociale fondsen worden tot de overheid gerekend.

interacties tussen de sectoren. De waardering van de 'overige activa' bepaalt in hoge mate hoe rijk men zich rekent. In de beschrijving per sector komt dit nader aan de orde.

Het vermogen van gezinnen

De vermogens- en schuldposities van gezinnen spelen in een beschouwing over de overdrachten tussen generaties een belangrijke rol. Gezinnen of huishoudens worden in economische zin vaak als eenheid beschouwd, omdat het niet goed mogelijk is de stromen binnen gezinnen in kaart te brengen. In juridische zin is sprake van individuen, omdat eigendom op naam staat. Ook vanuit generatie-oogpunt moeten gezinnen eigenlijk opgesplitst worden, omdat binnen huishoudens leden van verschillende generaties samenwonen.

Het netto financieel vermogen van de gezinnen (V_g) is de resultante van de financiële actiefposten en het door de banken geleverde krediet. Het vermogen van burgers neemt toe door inkomsten en erfenissen en neemt af door consumptie en schenkingen. Gedurende het leven sparen burgers geld op de bank, leveren zij krediet aan de overheid en bedrijven in de vorm van obligaties en aandelenbezit en bouwen zij pensioenrechten op. Ook sparen zij doordat de lening voor het eigen huis wordt afgelost. Zo ontstaat vermogen waarop na pensionering wordt ingeteerd. Na overlijden is er, bedoeld of onbedoeld, een restant dat in de vorm van erfenissen overgaat naar de volgende generatie.

De belangrijkste component van het netto financieel vermogen vanuit het oogpunt van de overdrachten tussen generaties betreft het pensioenvermogen. De post P_{g65-} geeft in het overzicht het opgebouwde pensioenvermogen weer van de generatie werkenden beneden de 65 jaar. De tweede post P_{g65+} betreft de pensioenverplichtingen aan ouderen. De tegenposten zijn als passiva te vinden bij de fondsen. Het gaat hier om de contant gemaakte waarde van de opgebouwde rechten op aanvullend pensioen. Men zou hier Kuné (1996) kunnen volgen en ook opgebouwde AOW-rechten kunnen kapitaliseren als vermogenspost. Deze zouden dan als passiefpost bij de overheid terecht komen. Dit zou in lijn zijn met de constatering dat intergenerationele overdrachten zoals AOW ook gezien kunnen worden als intertemporele overdrachten.

Omdat de juridische basis voor AOW-rechten een wezenlijk andere is dan die voor rechten op aanvullend pensioen, wordt daar hier van afgezien.

Ook belangrijk is de actiefpost $K_{g,bd}$ (tegenpost bij bedrijven) die de omvang weergeeft van het vreemd en eigen vermogen van bedrijven dat de gezinnen bezitten. Voor zover het hier om eigen vermogen van bedrijven gaat, doet zich bij empirische invulling van deze balans een waarderingsprobleem voor. Voor het eigen vermogen van de beursgenoteerde bedrijven zou men hier de beurswaarde (gecorrigeerd voor schommelingen) kunnen invullen. Maar in een totaalbalans van de Nederlandse volkshuishouding valt ook het eigen vermogen van niet-beursgenoteerde bedrijven onder deze post. De actiefpost $K_{g,o}$ symboliseert het krediet dat de gezinnen aan de overheid verlenen, voornamelijk in de vorm van staatsobligaties en voor een klein deel als korte overheidsschuld. De passiefpost $K_{g,b}$ is voornamelijk hypothecair krediet dat de gezinnen bij de banken hebben en voor een klein deel ook consumptief krediet.

De overige componenten zijn vanuit het oogpunt van de overdrachten tussen generaties van secundair belang. $G_{g,b}$ betreft het geld en de overige financiële activa die de gezinnen bij de banken aanhouden. Het gaat daarbij om het chartale geld (passiva van de centrale bank), giraal geld, spaartegoeden en vreemd vermogen van banken. Voor zover de gezinnen eigen vermogen (aandelen) van banken aanhouden, wordt dit in het stelsel balansen bij de bedrijven gerekend. Onder het netto buitenlandse actief van gezinnen (NBA_g) vallen onder meer onder het bezit van buitenlandse obligaties door gezinnen en van deelnemingen in buitenlandse bedrijven. Voor zover gezinnen in het buitenland krediet hebben opgenomen, wordt dit op deze post in mindering gebracht.

Het financieel vermogen V_g is echter niet het volledige vermogen van gezinnen. Om zicht te bieden op dit volledige vermogen is de restpost 'overige activa' van gezinnen (OA_g) in de balans opgenomen. De boekhoudkundige consistentie vereist dat deze post zowel aan de actiefzijde als aan de passiefzijde van de balans wordt vermeld. Het is duidelijk dat bij een empirische invulling zich hier in nog veel sterkere mate dan bij het bezit aan vreemd en eigen bedrijfsvermogen van gezinnen waarderingsproblemen voordoen.

De 'overige activa' bestaan allereerst uit materiële goederen: woningen, grond en roerende niet-financiële activa zoals auto's en boten. Minstens zo belangrijk zijn echter het menselijk kapitaal en het sociaal kapitaal. Het menselijk kapitaal kan worden opgevat als de contante waarde van het arbeidsinkomen dat een individu gedurende zijn leven nog kan verdienen. Het kapitaal wordt opgebouwd in de jeugdfase. Tijdens de werkzame leeftijd wordt het meer waard door toenemende ervaring en neemt de waarde ervan af door veroudering. Het sociale kapitaal kan worden opgevat als de contante waarde van de onbetaalde (zorg)arbeid die een individu gedurende zijn leven kan leveren. Dit is natuurlijk een *contradictio in terminis*, omdat onbetaalde arbeid per definitie niet op geld kan worden gewaardeerd. Toch heeft met name Bruyn-Hundt (1996) wel pogingen hiertoe ondernomen. Deze laten zien dat de economische waarde van de onbetaalde arbeid in dezelfde orde van grootte ligt als die van de monetaire productie. Bastianen, Den Butter en Van Ours (1991) schatten de opportunity kosten van non-participatie en het niet gewerkte deel van deeltijdarbeid voor 1985 op ongeveer fl. 100 miljard, dat is zo'n 25% van het nationaal inkomen. Menselijk kapitaal en sociaal kapitaal zijn slechts ten dele elkaars substituuut; zorg en beroepsarbeid worden steeds vaker gecombineerd. Toch kost de combinatie van taken wel verdien capaciteit, in de vorm van deeltijdarbeid of voorzieningen voor vervangende zorg. Ze staan dus niet los van elkaar.

De aanwezigheid van menselijk kapitaal heeft ook externe effecten, waardoor de som van het menselijk kapitaal in een samenleving niet gelijk is aan het opgetelde individuele kapitaal. Alleen in de juiste omgeving kan het menselijk kapitaal optimaal tot zijn recht komen. In het oerwoud geeft een universitaire opleiding bijvoorbeeld minder verdienmogelijkheden dan in een ontwikkelde samenleving.

Ook al kan het niet zo gemakkelijk gemeten worden, binnen dit stelsel balansen is het brutovermogen van gezinnen gelijk aan $V_g + OA$. Dit brutovermogen, waarvan de omvang vastligt via samenstelling en waardering van de overige balansposten, is van cruciaal belang in een beschouwing over de rijkdom van een land en de overdrachten van die rijkdom tussen generaties.

Het vermogen van bedrijven

Bij een juiste waardering vinden overdrachten van het bedrijfsbezit volgens het hier gehanteerde schema voornamelijk plaats via de gezinnen en fondsen. De waarde van bedrijven wordt via de post kredietverlening door gezinnen en fondsen toegeschreven aan de eigenaren. Het bruto eigen vermogen van bedrijven is dan nihil. Vanuit generatie-oogpunt is de balans van de bedrijven daarom van secundair belang.

Aan de passiefkant van de balans van de sector bedrijven staat het eigen en vreemd vermogen dat de bedrijven via respectievelijk de gezinnen, de banken en de fondsen hebben verkregen ($K_{g,bd}$, $K_{b,bd}$ en $K_{f,bd}$). Over de waarderingsproblemen van deze balansposten is reeds bij de balans van de sector gezinnen gesproken. Overigens ligt het grootste waarderingsprobleem inderdaad bij de gezinnen, aangezien in de individuele balansen in jaarverslagen van fondsen en banken de deelnemingen wel gewaardeerd zullen zijn. Op de actiefzijde van de balans van bedrijven staan de vorderingen van de bedrijven op de banken ($G_{bd,b}$) en het netto buitenlands actief (NBA_{bd}). Deelnemingen van bedrijven in andere bedrijven en ook het aandelenbezit van bedrijven vallen in een dergelijke totaalbalans van de sector bedrijven door consolidatie weg.

Tot slot is bij de sector bedrijven, analoog aan de sector gezinnen, zowel aan de actiefzijde als aan de passiefzijde de post ‘overige activa’ van bedrijven opgenomen (OA_{bd}). Hierbij gaat het om de kapitaalgoederen van de bedrijven, en daarnaast ook om de niet-materiële activa van bedrijven, of immaterieel kapitaal, zoals *goodwill*, reputatie en technologiekapitaal. Tot slot vallen natuurlijk onroerende goederen, zoals bedrijfspanden en kantoorgebouwen onder deze post.

In deze balansopstelling representeren het netto vermogen (V_{bd}) plus de ‘overige activa’ het bruto vermogen van de bedrijven. Bij een juiste waardering van de kredietverlening van de gezinnen, de fondsen en de banken is dit bruto eigen vermogen gelijk aan nul. Dit betekent, gegeven de financiële middelen en het netto buitenlands actief van de bedrijven, dat via de beurskoersen een impliciete waardering plaats vindt van de overige activa van de bedrijven en dus van de waarde van de kapitaalgoederen en van het immateriële kapitaal. Bovendien houdt deze waardering in theorie volledig rekening met de toekomstige verdien capaciteit van de

kapitaalgoederenvoorraad en het technologiekapitaal, en met het risico dat de waarde van dit materiële en immateriële bedrijfskapitaal afneemt. Vanuit beleggersoogpunt bestaat de waarde van bedrijven uit de contante waarde van de toekomstige winst. Dit is in hoge mate een speculatief gegeven, hetgeen de hoge volatiliteit van de waarde van bedrijven verklaart. Zo komen herwaarderingen van het bedrijfskapitaal, vanwege nieuwe investeringen in kapitaalgoederen, technologische vernieuwing maar ook vanwege preferentieverschuivingen en het in onbruik raken van technologische kennis, via de waardering van het eigen vermogen tot uitdrukking in de verschuiving van de vermogensposities van de gezinnen en van de fondsen (verschuivingen in de vermogens van de banken blijven hier buiten beschouwing aangezien verondersteld wordt dat de herwaardering van het bankkapitaal via de aandelen van bedrijven loopt).

Het vermogen van fondsen

In beginsel zou men het vermogen van fondsen net als dat van bedrijven kunnen herleiden tot de eigenaren. Omdat de rechten op pensioen zijn geformuleerd als recht op een uitkering en niet als recht op het hiervoor gereserveerde pensioenkapitaal, vinden via fondsen echter overdrachten tussen generaties plaats die hiermee uit het zicht zouden verdwijnen. Het eigen vermogen van fondsen is namelijk niet verwaarloosbaar.

Op de actiefkant van de balans van de fondsen staan de beleggingen van het pensioenkapitaal. Het gaat daarbij om beleggingen in eigen en vreemd vermogen van bedrijven ($K_{f,bd}$), staatsleningen ($K_{f,o}$) en beleggingen en deelnemingen in het buitenland (BA_f). Deze beleggingen dienen om de opgebouwde pensioenrechten ($P_{g65-} + P_{g65+}$) te dekken, die aan de passiefzijde van de balans staan. Zij hoeven echter niet gelijk te zijn aan de pensioenverplichtingen. Net als bij bedrijven is er een flinke mate van onzekerheid over de waardering van zowel de activa als passiva. Via het kredietmechanisme komt de onzekerheid over de waardering van bedrijven in belangrijke mate bij de fondsen terecht. Er is nog een tweede bron van onzekerheid in de lange termijn waarop pensioenfondsen en levensverzekeraars verplichtingen aangaan. Door een voorzichtige inschatting van zowel activa als passiva ontstaat in de meeste gevallen een eigen vermogen (V_f). Tezamen met de ‘overige activa’ van de

fondsen (OA_f), in dit geval uitsluitend de gebouwen en inventaris, vormt dit eigen vermogen een buffer van de fondsen.

Hier moet verschil worden gemaakt tussen pensioenfondsen en verzekeraars. Verzekeraars zijn bedrijven met eigenaars die gericht zijn op het maken van winst. Een deel van de winst wordt doorgegeven aan de polishouders. Polishouders worden via de winstdeling een beetje mede-eigenaar van de levensverzekeraar. Een ander deel van de winst wordt uitgekeerd aan de aandeelhouders of slaat neer als koersstijging. Particulieren en pensioenfondsen zijn dus indirect eigenaar van het eigen vermogen van levensverzekeraars. Pensioenfondsen daarentegen zijn stichtingen zonder winstoogmerk. Hier ontstaat een eigen vermogen zonder duidelijke eigenaar anders dan het pensioenfonds zelf. Ten dele gebruiken de fondsen hun overrendement voor het indexeren van pensioenverplichtingen. Voor een ander deel geven ze het terug aan de premiebetalers in de vorm van premiekortingen. Deze buffer speelt in het kader van de pensioenproblematiek een belangrijke rol in de overdrachten tussen generaties. Het feit dat de buffers juist niet *a priori* aan een bepaalde generatie worden toegerekend, draagt bij aan de intergenerationele efficiency van de pensioenen (zie Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 1999; Boender et al., 2000; en par. 4.1 van dit rapport).

Het vermogen van banken

De balans van banken is net als die van bedrijven vanuit generatieoogpunt van secundair belang. De banken zijn financieel intermediair en vervullen daarbij ook de functie van geldscheppende instellingen. Aan de actiefzijde van de balans van de banken staat het krediet dat aan gezinnen en bedrijven is verleend en het netto buitenlands actief als resultante van vorderingen en schulden die de banken ten aanzien van het buitenland hebben (NBA_b). De volgende actiefpost, de internationale reserves ofwel de grote deviezenvoorraad (IR), is een post die van de balans van de Nederlandsche Bank afkomstig is. Op de passiefzijde van de balans van de banken staan de financiële middelen die de gezinnen en de bedrijven bij de banken aanhouden en het saldo van de schatkist (SSCH). Via de balansgelijkheid volgt hieruit het netto vermogen van de banken (V_b). De 'overige activa' bestaan in dit geval, net zoals bij de fondsen, uitsluitend uit gebouwen en inventaris. Het bruto vermogen van de banken ($V_b + OA_b$) krijgt hier een positieve waardering, aangezien de positieve

vermogenspositie van de Nederlandsche Bank deel uitmaakt van deze balans, waarbij de gekapitaliseerde waarde van de Nederlandsche Bank niet in de overheidsbalans is begrepen.

Het vermogen van de overheid

Het vermogen van de overheid wordt in grote lijnen gevormd door het saldo van de waarde van de 'overige activa' en de staatsschuld. Aan de passiefzijde staat de overheidsschuld die in handen is van gezinnen ($K_{g,o}$) en de overheidsschuld die in handen is van de fondsen ($K_{f,o}$). In de balansopstelling is verondersteld dat de banken en bedrijven geen overheidsschuld aanhouden. Ook is geabstraheerd van schuldverhoudingen van de overheid met het buitenland. Aan de actiefzijde van de financiële balans van de overheid staat het saldo van de schatkist, doorgaans een kleine post. Het gecumuleerde financieringstekort van de overheid CFT, maakt het financiële gedeelte van deze balans sluitend. Dit gecumuleerde financieringstekort, ofwel de netto schuldpositie van de overheid, is als het ware het negatieve vermogen van de overheid en is daarom opgenomen aan de actiefzijde van de balans.

Verreweg de belangrijkste post op de balans van de overheid, die ook in de beschouwing over overdrachten tussen generaties een cruciale rol speelt, wordt gevormd door de 'overige activa' van de overheid (OA_o). Het gaat hierbij om een grote verscheidenheid aan activa die men tot het overheidsvermogen kan rekenen. In de eerste plaats gaat het om het fysieke kapitaal van de overheid, zoals de infrastructuur, de Deltawerken en overheidsgebouwen.

Bij het vermogen van gezinnen is aangegeven dat menselijk kapitaal ook externe effecten heeft, doordat een omgeving met veel menselijk kapitaal individueel menselijk kapitaal beter tot zijn recht doet komen. Deze externe effecten zouden kunnen worden aangeduid als maatschappelijk sociaal en cultureel kapitaal. Hieronder is ook het geheel van waarden, normen en gedragspatronen van een samenleving te rekenen. Deze vormen van immaterieel kapitaal zullen elkaar in belangrijke mate overlappen en zijn bovendien zeer moeilijk te waarderen.

Ten slotte kunnen ook grondbezit van de overheid en het bezit aan natuurlijke hulpbronnen en het overige milieukapitaal wel of juist niet tot het vermogen van de overheid worden gerekend. De overheid wordt hier gezien als toebehorend aan de nu levende generaties, omdat het concept ‘overdrachten tussen generaties via de overheid’ geen inhoud heeft als de overheid gelijkkelijk zou toebehoren aan huidige en toekomstige generaties. De cruciale vraag is nu of natuurlijke hulpbronnen aan de huidige mensen toebehoren, aan ‘mensen in het algemeen’ of, zo men wil, aan God (Stanford 1997). Thomas Jefferson, een van de opstellers van de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring, meende in een brief aan James Madison dat alleen het vruchtgebruik van de aarde aan de huidige levenden toebehoort, maar deze stellingname leidt niet tot een werkbare afgrenzing. Als niet-vernieuwbare grondstoffen immers aan een oneindig aantal mensen toebehoren, is de impliciete consequentie dat elk individu nul eenheden mag gebruiken. De economische waarde van grondstoffen zou daarmee tot nul worden gereduceerd. Ook is niet meteen duidelijk waar het bezit van de mensen eindigt en dat van God begint: aan wie behoort de Markerwaard? En ten slotte lijkt een eigen juridische status van nog ongeborn generaties onverenigbaar met het feit dat de mens zelf de nieuwe generaties op de wereld zet. Het recht geboren te worden is prealabel aan elk ander recht. Als nog ongeborn generaties eigen rechten zouden hebben, zou een minder dan maximale voortplanting toekomstige generaties op onaanvaardbare wijze in die rechten aantasten.

Het bovenstaande duidt erop dat de ‘overige activa’ van de overheid, hoe ook gewaardeerd, zeer omvangrijk zijn en in een integrale discussie over overdrachten tussen generaties niet mogen ontbreken. Hoe hoger de post ‘overige activa’ van de overheid wordt gewaardeerd, des te meer wordt overgedragen aan toekomstige generaties. Een begin van een inventarisatie is ondernomen door Pommée en Baris (1996) en Pommée (1998), maar zij maken slechts ten dele een onderscheid tussen de sectoren. In een inventarisatie van een beperkter gedefinieerde kapitaalgoederenvoorraad schatte Verbiest (1997) de totale kapitaalgoederenvoorraad in 1992 op ongeveer vijf maal het BBP. Het aandeel van de overheid hierin bedroeg 94 procent van het BBP. In een andere partiële berekening, die evenzeer aan de hoogdravende argumenten uit de voorgaande alinea voorbij gaat en die zich richt op prijsverschillen tussen bebouwde grond en landbouwgrond komen Aalbers,

Bettendorf en Vollebergh (1999) tot een waarde van alleen al de open ruimte in Nederland van 2.374 mrd gulden in 1996. Gegeven de huidige schuldquote van de overheid is het bruto vermogen van de overheid (OA, - CFT,) dus zeker positief. Gezien de beperkte definitie mag bovendien worden verondersteld dat de bruto vermogenspositie van de overheid in vergelijking met die van de andere sectoren omvangrijk zal zijn.

De balans van het buitenland

De balans van het buitenland is op te vatten als een residuele balans in het stelsel. Volgens deze balans is de som van de vorderingen van de Nederlandse sectoren op het buitenland gelijk aan het gecumuleerde overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans (CLR). De betalingsbalans, zowel de handelsbalans als de kapitaalbalans, is zo op consistente wijze in het stelsel balansen ingebouwd. Per saldo heeft Nederland een vrij omvangrijke vordering op het buitenland, vooral via fondsen en deelnemingen van bedrijven in het buitenland.

De balans van het buitenland is vanuit het oogpunt van overdrachten tussen generaties van belang, omdat in een vergrijzende samenleving de mogelijkheden om via binnenlandse investeringen te sparen voor de kosten van pensioen en zorg om twee redenen begrensd zijn. Bij een investering in binnenlandse bedrijven moet het rendement door toekomstige productiecapaciteit worden gerealiseerd. Als het aanbod van arbeid in een vergrijzende samenleving die toekomstige productiecapaciteit beperkt, zal het rendement op investeringen dalen en de beloning van schaarse arbeid stijgen. Een oplopende (loon)inflatie kan zo de pensioenbesparingen uithollen. Investeringsalternatieven met een ander vergrijzingspad kunnen dan uitkomst bieden, zij het dat daarbij informatiekosten bestaan en dat we daarmee voor het rendement van het pensioenkapitaal afhankelijk zijn van het beleid in het buitenland met bovendien het gevaar om een renteniersnatie te worden. De tweede reden waarom het effect van binnenlandse investeringen beperkt is, is dat extra investeringen extra welvaart genereren en daarmee een hoger aspiratieniveau voor AOW en zorg. Een grotere koek maakt het verdelingsprobleem gemakkelijker, maar lost het niet op. In dit opzicht is het onderscheid tussen omslag en kapitaaldekking minder absoluut dan soms wordt verondersteld.

3. Vermogens- en bestedingsrelaties met het buitenland

De relatie tussen de lopende rekening van de betalingsbalans en de netto vermogensposities van de verschillende onderscheiden sectoren komt ook tot uitdrukking in de financieringsvergelijking of macro-economische budgetrestrictie:

$$\Sigma FT_0 + \Sigma LR = V_g + V_{bd} + V_f + V_b$$

Het stelsel balansen is sluitend, in de zin dat iedere post eenmaal aan de actiefzijde en eenmaal aan de passiefzijde van een balans verschijnt. De bovenstaande macro-economische budgetrestrictie volgt rechtstreeks uit deze opstelling. Deze macro-economische budgetrestrictie illustreert dat het gezamenlijk financieel vermogen van de sectoren gezinnen, bedrijven, fondsen en banken zal toenemen, indien het financieringstekort van de overheid toeneemt of wanneer het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans groter wordt. Gegeven de schulddispositie van de overheid en de betalingsbalans kunnen zich bij herwaarderingen van de financiële activa of bij financiële stromen tussen de verschillende sectoren uitsluitend verschuivingen binnen de (netto) vermogensposities van de onderscheiden sectoren voordoen. Dit is een belangrijke randvoorwaarde in een beschouwing over overdrachten tussen generaties.

In het bovenstaande is het eigen vermogen van bedrijven via de kredietverlening toegerekend aan de eigenaren (gezinnen en fondsen). Als ook het vermogen van de Nederlandsche Bank wordt toegerekend aan de overheid, dan vereenvoudigt de budgetrestrictie tot:

$$\Sigma FT_0 - V_{DNB} + \Sigma LR = V_g + V_f$$

Het vermogen van gezinnen en fondsen bestaat, afgezien van vorderingen binnen de sector, dus uit vorderingen op de overheid en op het buitenland. Voor de sectoren gezinnen en fondsen is staatsschuld dus zowel een *asset* als een *liability*: het is een vordering die men te zijner tijd zelf moet aflossen. Wie zijn kinderen een

staatsobligatie nalaat, draagt dus vooral papier over. Evenzeer volgt uit de macro-budgetrestricte dat een toename van de overheidsschuld en/of een toename van het overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans altijd leidt tot een toename van het netto vermogen van de gezinnen of de fondsen:

$$FT, + LR = AV, + \Delta V_f$$

Een AOW-uitkering en een pensioenuitkering zien er op deze balansen dus verschillend uit. Bij een AOW-uitkering vermeerderd het vermogen van een individu en vermindert dat van de overheid. Er is hier dus sprake van een overdracht, die gecompenseerd wordt door een overdracht in tegengestelde richting van een ander individu naar de overheid in de vorm van premiebetaling. Bij een pensioenuitkering groeien van hetzelfde individu de geldelijke activa en verminderen de resterende pensioenaanspraken. Hier is dus sprake van een mutatie binnen een balans, waarbij ook elders ter compensatie een balansverkorting plaatsvindt.

4 **Taxonomie van vermogens- en inkomensoverdrachten**

Op basis van het voorgaande stelsel van balansen worden in deze paragraaf vier typen overdrachten onderscheiden, namelijk overdrachten van vermogen, ongebonden overdrachten van inkomen, gebonden overdrachten (waaronder overdrachten in natura) en overdrachten in de vorm van herwaarderingen. Dit onderscheid is essentieel in een discussie over intergenerationele overdrachten.

4.1 Vermogensoverdrachten

In de balansopstelling kan bij drie sectoren eigen vermogen worden aangewezen, namelijk bij gezinnen ($V, + OA_g$), fondsen ($V_f + OA_f$) en overheid ($OA_0 - \Sigma Ft_0$). Het eigen vermogen van bedrijven wordt immers via de eigendomsrechten herleid naar gezinnen en fondsen. Het eigen vermogen van de Nederlandsche Bank wordt nu bij het overheidsvermogen gerekend, dat van de particuliere banken bij bedrijfsvermogen.

De overdracht van vermogen bij *gezinnen* vindt plaats via erfenissen en schenkingen. Voor een groot deel heeft de vermogensvorming bij gezinnen het karakter van verevening van de consumptiemogelijkheden over de levensloop. Alleen de restjes schieten over voor vererving. Voor een ander deel is vermogen geconcentreerd bij een relatief kleine groep vermogenden, die dit familiekapitaal doorgeven aan jongeren binnen de eigen familiekring. De omvang van nalatenschappen is door het CBS voor het laatst gemeten in 1985. De omvang bedroeg toen 6,7 miljard gulden of 1,6 procent van het BBP. Een deel van de nalatenschappen betreft overdrachten naar achterblijvende partners en wordt dus (nog) niet overgedragen aan volgende generaties. Over de leeftijd van de verkrijger zijn geen gegevens beschikbaar.

Het is duidelijk dat het opgebouwde menselijk en sociaal kapitaal per definitie niet rechtstreeks door vererving kan worden overgedragen, aangezien het bestaat uit de residuele verdien- en zorgcapaciteit van een persoon in zijn of haar leven. Toch wordt zulk kapitaal indirect wel overgedragen via opvoeding en onderwijs. Dit komt terug bij de overdrachten in natura.

Het vermogen in de vorm van pensioenbesparingen bij *fondsen* wordt voor het grootste deel niet overgedragen tussen generaties. Pensioenverplichtingen worden op risicobasis berekend, waarbij het overschot van iemand die jong overlijdt, gebruikt wordt om het tekort te dekken van een ander die lang leeft. Toch dragen fondsen langs vier wegen wel vermogen over tussen generaties.

In de eerste plaats voeren fondsen vaak VUT-regelingen uit die op basis van omslag worden gefinancierd. Hier betalen actieve deelnemers voor degenen die op dit ogenblik van de VUT-regeling gebruik maken. Omdat de VUT-regelingen, ingevoerd in de jaren tachtig en inmiddels op hun retour, slechts voor enkele cohorten gelden, vindt hier een duidelijke overdracht plaats naar de generatie die op dit ogenblik tussen de 55 en 75 jaar oud is.

In de tweede plaats dragen fondsen vermogen over door een doorsneepremie te berekenen voor het opgebouwde pensioenrecht. Hierdoor betaalt een 64-jarige evenveel voor een gulden pensioenrecht als een 25-jarige, terwijl de werkelijke kosten van dit pensioenrecht ongeveer een factor vijf hoger zijn. Zolang een individu een

standaard loopbaan volgt, vinden hier geen overdrachten plaats tussen generaties. Als jongere betaalt men een te hoge premie in verhouding tot het opgebouwde recht, als oudere een te lage premie. In een eenvoudige balans van een pensioenfonds met één deelnemer slaat deze overdracht neer in een tijdelijke opbouw van eigen vermogen (V_f). In de meeste gevallen worden echter ook de toekomstige premie-inkomsten en op te bouwen pensioenrechten van de huidige deelnemers op de balans geplaatst. In dat geval wordt geen eigen vermogen langs deze weg gevormd en dus ook niet overgedragen. Wijkt een individu af van de standaard loopbaan, dan is er wel sprake van een overdracht, maar de richting staat niet vast. Men kan deze overdracht zien als analoog aan de verevening van het overlijdensrisico, met dien verstande dat loopbaanontwikkelingen, anders dan overlijden, het gevolg zijn van eigen keuzen en derhalve niet voor een klassieke verzekering in aanmerking komen.

De derde wijze waarop fondsen vermogen overdragen loopt via de indexering van opgebouwde pensioenrechten. De *backservice* via looninflatie in eindloonsystemen is ten dele verrekend in de hierboven genoemde doorsneepremie. Daarnaast is er *backservice* op premievrije en ingegane pensioenrechten. Wanneer het eigen vermogen van fondsen dit toelaat, kunnen ten laste van dit vermogen de pensioenrechten van deelnemers worden verhoogd. Overigens wordt eigen vermogen juist met dit doel gevormd: om een bepaald niveau van pensioenrechten na te streven, zonder daarvoor harde garanties te geven. Afhankelijk van de mate van welvaartsvastheid die men in een pensioenregeling nastreeft, is indexering van pensioenrechten dan wel het nalaten van indexering te zien als een overdracht van jong naar oud dan wel in omgekeerde richting.

Eigen vermogen in een fonds heeft geen duidelijke juridische eigenaar. Er liggen claims op van zowel deelnemers als sponsors. Op het moment dat het eigen vermogen een bestemming krijgt, wordt het overgedragen. Wanneer gekozen wordt voor na-indexering, profiteren specifieke deelnemers. Als de premie wordt verlaagd, profiteren de eigenaren van bedrijven en, voor zover ze expliciet premie betalen, werknemers. Als vermogen wordt teruggegeven aan de onderneming, profiteren vooral de aandeelhouders. Ook wordt eigen vermogen omgezet in pensioenverplichtingen wanneer pensioenregelingen tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld door een verandering van de pensioenfranchise of door het omzetten van

een VUT-regeling in een flexibel pensioen. De netto richting van deze overdracht via de aanwending van het eigen vermogen van fondsen staat dus niet vast.

De laatste overdracht via fondsen bestaat uit het eigen vermogen dat niet aan specifieke actoren wordt overgedragen, maar dat als buffer in het fonds blijft voor slechtere tijden. Zulke buffers stellen fondsen in staat om meer risico's te nemen bij het beleggen van hun vermogen, waardoor op de langere termijn in de regel een hoger rendement zal worden behaald. Uit deze buffers kunnen cohorten voor wie het pensioenvermogen een lager dan verwacht rendement heeft opgeleverd, gecompenseerd worden ten koste van cohorten met een hoog rendement. Deze buffers op zichzelf vormen evenwel een overdracht naar volgende cohorten verzekeren.

Het vermogen van de *overheid* is van ons allemaal. Wie overlijdt levert zijn deel zonder tegenprestatie in, wie geboren wordt ontvangt een welkomstgeschenk in de vorm van het staatsburgerschap. Via dit staatsburgerschap heeft de burger niet alleen deel aan de technische en economische infrastructuur, maar ook aan het sociale kapitaal in de vorm van maatschappelijke samenhang en goed bestuur. Migratiestromen wijzen erop dat dit staatsburgerschap eerder als een lust dan als een last wordt ervaren. Ook draagt de overheid een deel van het vermogen van gezinnen over aan volgende generaties in de vorm van successierecht.

Weliswaar kunnen overdrachten tussen generaties via de overheid (in theorie) worden gemeten. Maar er is geen objectieve norm waaraan die overdrachten kunnen worden getoetst. Degene die de wereld in eigendom geeft aan de huidige generaties, hanteert een ander referentieniveau dan degene die de wereld ziet als gepacht van God.

4.2 Ongebonden overdrachten

Inkomensoverdrachten vinden plaats tussen gezinnen en overheid, binnen huishoudens en tussen huishoudens onderling. Elk van die overdrachten vindt voor een deel plaats tussen generaties. Inkomensoverdrachten via pensioenfondsen en levensverzekeraars zijn hierboven als vermogensoverdracht aan de orde geweest.

De inkomensoverdrachten *tussen huishoudens en overheid* zijn overdrachten die van het ene huishouden via de overheid naar een ander huishouden vloeien. Op de

vertaalslag van huishoudens naar generaties komen we hieronder terug. De toerekeningsproblemen die hierbij aan de orde komen, zijn in beginsel ook van toepassing op de bovengenoemde vermogensoverdrachten. In de praktijk echter zijn ze bij de vermogensoverdrachten van ondergeschikt belang.

De ongebonden overdrachten van de gezinnen aan de overheid bestaan uit de verschillende vormen van directe belastingen en sociale premies. Die van de overheid naar de gezinnen bestaan uit sociale zekerheid. Dit is de overgang van de primaire naar de secundaire inkomensverdeling. Via de Social Accounting Matrix (SAM) van het CBS (Timmerman en Van de Ven 1994) is hierbij in beginsel een uitsplitsing naar verschillende leeftijdsgroepen mogelijk. Het grootste deel van de herverdeling via de sociale zekerheid gebeurt weliswaar binnen de leeftijdsgroep in de actieve levensfase, maar de herverdeling naar leeftijd is substantieel. Van de 83 miljard gulden uitkeringen sociale verzekeringen (excl ziektekosten) in 1996 ging **f** 35 miljard gulden naar de AOW en **f** 4 miljard naar de VUT. In de arbeidsongeschiktheidsverzekering (incl ZW **f** 27 mld.) zit een flink stuk herverdeling van jong naar oud binnen de actieve levensfase.

Echter, niet alle ontvangsten van de overheid zijn afkomstig van de gezinnen. Van de totale belastinginkomsten van de overheid in 1996 (**f** 179 mld.) kwam **f** 27 miljard van de vennootschapbelasting van de bedrijven; daarnaast kwam **f** 39 miljard gulden binnen uit de niet-belastingopbrengsten van de overheid. Niet alle ontvangsten van de overheid vallen dus aan de gezinnen toe te rekenen. Bovendien geeft de SAM slechts een momentopname. Vanuit het generatieperspectief zou een beeld van de veranderingen in de overdrachten in de tijd wenselijk zijn.

Voor zover de overdrachten tussen gezinnen en overheid aan de verschillende leeftijdsklassen toerekenbaar zijn, kan het *netto profijt* van de overheid voor deze leeftijdscategorieën (index i, j) worden berekenend, waarbij ook de gebonden overdrachten uit paragraaf 4.3 kunnen worden meegenomen. Omdat overdrachten via de overheid binnen een integrale begroting plaatsvinden, is het niet mogelijk om voor de sector gezinnen een volledige matrix van overdrachten tussen de verschillende leeftijdscategorieën ($O_{gi,gj}$) op te stellen. Zulke overdrachten zijn alleen meetbaar bij

een regeling zoals de AOW, waarbij premies en uitkeringen gelokaliseerd zijn bij elkaar uitsluitende leeftijdsgroepen.

Zowel in het betalende als in het ontvangende huishouden leven individuen van verschillende generaties samen. De toerekening van de inkomensoverdrachten tussen huishoudens en overheid wordt daardoor problematisch. In de meest strikte zin worden de inkomensoverdrachten toegerekend aan degene die als transactiepartner optreedt. Belastingaftrek voor alleenstaand ouderschap bijvoorbeeld wordt aan de ouder toegerekend. De besteding ervan is vervolgens een inkomensoverdracht binnen het huishouden. In de meest opgerekte zin worden inkomensoverdrachten toegerekend aan degene die van de overdracht profiteert. Een inkomensvervangende uitkering bijvoorbeeld wordt ten dele toegerekend aan de kinderen in het huishouden. Voor zover cijfermateriaal beschikbaar is, kunnen huishoudens in het algemeen alleen onderscheiden worden naar de leeftijd van de hoofdkostwinner. Het voorbeeld van de alleenstaande ouderaftrek laat ook zien dat het onderscheid tussen gebonden en ongebonden overdrachten vaak willekeurig is. In tegenstelling tot de alleenstaande ouderaftrek is de AKW een gebonden overdracht.

Inkomensoverdrachten *binnen huishoudens* blijven in een stelsel van macro-economische balansen geheel buiten beeld. De inkomsten van huishoudens lopen vooral via de kostwinner en het inkomen van de werkende partner. Inkomens van kinderen zijn naar verhouding gering. Als zulke inkomens aanwezig zijn, worden ze slechts in zeer beperkte mate aangewend ter bekostiging van het huishouden. Pott-Buter en Groot (1987) hebben een groot aantal onderzoeksmethoden vergeleken en komen tot de conclusie dat huishoudens per kind 10 à 20 procent van het huishoudinkomen besteden. In het algemeen wordt gevonden dat oudere kinderen duurder zijn dan jongere en dat de uitgaven voor het eerste kind hoger zijn dan voor een volgend. De vraag is echter of deze uitgaven als een overdracht aan kinderen dan wel als consumptie van de ouders moeten worden beschouwd. Van Praag en Plug (1993) menen op basis van de inkomenswaarderingmethode dat de aanwezigheid van kinderen in een huishouden via immateriële opbrengsten welvaartsverhogend werkt.

Inkomensoverdrachten *tussen huishoudens* bestaan uit alimentaties en financiële ondersteuning. In de statistiek zijn deze niet te onderscheiden van schenkingen die

hierboven als vermogensoverdracht werden gedefinieerd. In het SEP (Sociaal-economisch Panelonderzoek; Lemmens, 1988) wordt voor 1986 voor de genoemde posten een totaal van 3 miljard gulden per jaar (circa $\frac{3}{4}$ % BBP) gemeten. Deze gegevens wijken enigszins af van de belastinggegevens. Grote schenkingen kunnen in de steekproef van het SEP gemist worden; daarentegen worden kleine schenkingen die niet bij de belasting hoeven te worden aangegeven wel waargenomen. Uit deze statistiek (zie tabel 1) kan worden afgeleid dat overdrachten tussen huishoudens per saldo gaan van oudere naar jongere generaties. Hiermee stroomt een klein deel van overdrachten zoals de AOW terug naar jongeren.

Tabel 1 Saldo interhuishoudelijke overdrachten, naar leeftijd hoofd huishouden, 1986, gemiddelde bedragen x 1000.

Leeftijd d	% huishoudens	Gemiddeld bedrag	in % netto-inkomen huishouden
16-24	28	33 ,	20
25-44	13	21 ,	5
45-64	20	-3 ,3	-7
65+	9	-7 ,3	-21

Bron: Lemmens (1988)

De financiële overdrachten laten zich dus niet volledig kwantificeren. Wel is het mogelijk om een indruk van de omvang van deze overdrachten te geven.

4.3 Gebonden overdrachten

Net als in de vorige paragraaf worden gebonden overdrachten onderscheiden tussen gezinnen en overheid, binnen huishoudens en tussen huishoudens onderling.

Gebonden overdrachten *van de overheid naar gezinnen* zijn ten dele meetbaar³. Het gaat hierbij om het zogeheten ‘Profijt van de overheid’ en daarmee om de overgang

³ Er zijn diverse meetproblemen: er kan geen onderscheid gemaakt worden tussen een overdracht en een internalisering van een extern effect; het is de vraag of de ontvanger er dezelfde waarde aan hecht (merit-goederen); gedragseffecten als reactie op subsidies kunnen niet verrekend worden (Pommer en Ruitenbergh 1994).

van de secundaire naar de tertiaire inkomensverdeling. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (Pommer en Ruitenberg 1994) heeft hiernaar onderzoek verricht op huishoudensniveau. Net als in de vorige paragraaf stuit een toedeling naar leeftijdsgroepen op problemen. Ook zijn niet alle gebonden overdrachten in de praktijk aan individuele huishoudens toerekenbaar. Voor zover een toerekening van de gebonden overdrachten toch op globale wijze mogelijk is, valt op dat het totale profijt van gebonden overheidsuitgaven veel minder scheef is verdeeld naar de leeftijd van het hoofd van het huishouden dan het profijt op onderdelen. De uitgaven voor gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening blijken vooral aan ouderen ten goede te komen, maar over het geheel genomen is het profijt van ouderen lager dan gemiddeld. Een oorzaak hiervoor zou kunnen zijn dat AWBZ-uitkeringen en subsidies voor bejaardenouderen niet kunnen worden toegerekend aan individuele huishoudens. De categorie 40-49 jaar heeft volgens deze berekeningen vooral voordeel aan onderwijsuitgaven, waarvan mag worden aangenomen dat ze ten goede komen aan de kinderen in de betreffende huishoudens. Ook zijn er gebonden overdrachten van gezinnen naar de overheid in de vorm van BTW, accijnzen enzovoort.

Met de gebonden uitgaven is het beeld van de herverdeling naar leeftijd nog steeds verre van compleet. Ongeveer drie kwart van de overheidsuitgaven anders dan sociale uitkeringen kan niet aan individuele gezinnen toegeschreven worden. Te denken valt daarbij aan de uitgaven voor openbaar bestuur, defensie, rechtshandhaving, ontwikkelingshulp enzovoort. Het netto profijt van diverse leeftijdsgroepen is zeer gevoelig voor de keuze om zulke uitgaven buiten beschouwing te laten dan wel hoofdelijk om te slaan. (zie hiervoor ook hoofdstuk 4 van Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 1999)

Ook relevant in dit verband is de betekenis die via het begrotingstekort gefinancierde overheidsuitgaven en rentebetalingen op de overheidsschuld hebben voor de overdrachten tussen generaties. De cruciale vraag hierbij is of zulke uitgaven als investeringen dan wel als consumptie zijn aan te merken. Juist omdat het overheidsvermogen moeilijk meetbaar is, is de verleiding groot om consumptieve overheidsuitgaven voor te stellen als investeringen. Als dat laatste namelijk het geval is, vindt een overdracht plaats van kapitaalgoederen naar toekomstige generaties en is

een financiering via het begrotingstekort, die ten laste komt van die generaties, gemakkelijker te rechtvaardigen.

Niet-financiële overdrachten *binnen huishoudens* zijn verreweg het moeilijkst meetbaar. Hierbij valt vooral te denken aan immateriële overdrachten zoals tijd die is besteed aan opvoeding en zorg voor ouderen. Vooral via opvoeding en onderwijs wordt het menselijk kapitaal van de nieuwe generatie gevormd. Ook wanneer via bijvoorbeeld tijdbestedingsonderzoek deze overdrachten in kaart worden gebracht, blijft de filosofische vraag of de ‘genetische potentie’ een overdracht is dan wel een onvervreemdbaar individueel eigendom (zie de opmerkingen hierover bij de balans van de overheid). Zo blijken zelfs de *nature-nurture* discussie en de vraag of opvoeding plaats vindt door ouders en onderwijzers dan wel door de peergroep van belang voor de waardering en berekening van niet-financiële overdrachten tussen generaties.

En ten slotte zijn er niet-financiële overdrachten *tussen huishoudens* in de vorm van vrijwilligerswerk en informele zorg. Ook bij het vrijwilligerswerk doen zich in een aantal gevallen problemen voor bij de toerekening van profijt ervan aan generaties. Vrijwilligerswerk in de bejaardenzorg laat zich gemakkelijk toerekenen, in een voetbalclub wordt het al lastiger en bij een politieke partij is het onmogelijk.

4.4 Overdrachten in de vorm van herwaarderingen van vermogens

Een laatste vorm van overdrachten tussen generaties vindt plaats via herwaardering van de verschillende vermogensgrootheden. Vooral op de langere termijn die bij overdrachten tussen generaties van belang is, kunnen deze herwaarderingen aanzienlijk zijn. Tegelijk zijn deze overdrachten ook buitengewoon moeilijk te kwantificeren en daarom worden ze veelal in beschouwingen over de verhoudingen tussen generaties over het hoofd gezien. Een aantal voorbeelden hieronder maakt duidelijk over wat voor soort “overdrachten” het hier gaat.

Toen de gezondheidsrisico’s van het gebruik van asbest nog onbekend waren, kon hiermee geen rekening gehouden worden bij de waardering van activa. Asbest werd gewaardeerd op onder andere zijn brandwerende eigenschappen. Na het bekend worden van de gezondheidsrisico’s verliezen gebouwen waarin asbest verwerkt is,

een deel van hun economische waarde. Hoe hoger de eisen die worden gesteld aan het veilig verwijderen van asbest, des te groter de kans dat een gebouw van een *asset* tot een *liability* wordt.

Tijdens de oliecrisis van eind jaren zeventig werd plotseling duidelijk dat het westen erg afhankelijk was voor olie-import uit een beperkt aantal landen. De olieprijs steeg sterk en daarmee de waarde van de voorraden. Voor Nederland stond tegenover de duurdere import een waardestijging van het aanwezige aardgas. In de loop van de jaren tachtig werd de afhankelijkheid van de OPEC-landen geringer doordat exploitatie elders op de wereld door de hogere olieprijs lonend werd. Hierdoor, en doordat steeds nieuwe exploitabele voorraden werden aangetoond, daalde de olieprijs weer. Tegelijk bleek het aanbod uit de traditionele olielanden door de lagere prijs niet af te nemen, maar juist toe te nemen, omdat deze landen voor hun inkomsten sterk van de olie-export afhankelijk zijn. Zowel de prijsvorming als de omvang van de aangetoonde voorraden hebben een grote invloed op de waardering. Op de lange termijn zijn de effecten nog dramatischer. Zo maakte de exploitatie van olie en gas de steenkool- en turfvoorraden nagenoeg waardeloos. Niet uitgesloten is dat de nu hoog gewaardeerde energievoorraden eenzelfde lot ondergaan en dat nu lelijke boortorens ooit de status krijgen van industrieel monument.

Investerings in onderzoek en ontwikkeling (O&O) met een goed rendement zullen tot gevolg hebben dat het technologiekapitaal en daarmee de waarde van de bedrijven toeneemt. Deze waarde wordt toegerekend aan de eigenaren. Dit resulteert in een toename van de desbetreffende balanspost aan de actiefzijde van de sectoren gezinnen en fondsen, zodat hierdoor het financieel vermogen toeneemt ($OA_{bd} \uparrow \Rightarrow K_{g,bd} \uparrow; K_{f,bd} \uparrow$). Ook het 'overig actief van de overheid neemt toe door de *spin off*. Er wordt dus kapitaal gecreëerd.

Herwaarderingen kunnen ten slotte ook direct met de vergrijzingsproblematiek te maken hebben. Binnen afzienbare tijd zal het aanbod van arbeid in westerse landen gaan stagneren. Hoewel Nederland relatief snel vergrijst, heeft het hierbij nog enig uitstel. Door de lage participatiegraad is er immers nog ruimte om de terugloop in jong arbeidsaanbod te compenseren door meer arbeid van vrouwen en later uitreden.

Krapte op de arbeidsmarkt kan via stijgende lonen productiecapaciteit onrendabel maken en inflatie genereren. Daardoor wordt de waarde van pensioenbesparingen aangetast en stijgen de kosten van de arbeidsintensieve diensten waarvan vooral ouderen afhankelijk zijn.

Huidige generaties kunnen de nu aanwezige kapitaalvoorraad alleen waarderen met hun eigen maatstaven. Dat ontslaat ze evenwel niet van de verplichting op verantwoordelijke wijze vooruit te zien, zoals het voorbeeld van het onderzoek naar de schadelijke werking van asbest aantoon. Als toekomstige generaties andere maatstaven aanleggen, zullen ze hun erfenis hoger of juist lager waarderen. Dat is een zaak voor toekomstige generaties. De huidige generatie moet de vraag beantwoorden wat zij waardevol vindt om na te laten. Zij kan daarover in onderhandeling treden met de aankomende generatie, die eigen, afwijkende waarderingen heeft. De aankomende generatie zal zijn waarderingen mede baseren op haar voorkeuren voor wat zij op haar beurt wil nalaten. Dit type waarderingsverschillen zou, indien een geldelijke waardering toch mogelijk was, zich spiegelen in grote fluctuaties op de lange termijn in de tijdreeksen van de vermogensposities van de verschillende sectoren in het stelsel balansen.

5. Besluit

Dit rapport bevat een coherent en alomvattend kader voor een economische beschouwing over het totale vermogen van Nederland en de overdrachten tussen generaties die bij de (her)verdeling van dat vermogen een rol spelen. Uitgangspunt voor de berekening van het vermogen van Nederland vormt de uitbreiding van een boekhoudkundig stelsel financiële balansen voor verschillende sectoren in de economie met de meest relevante niet-financiële en immateriële posten. Formeel verschaft dit stelsel balansen zicht op de netto vermogenspositie per sector, maar een allesomvattende waardering van die vermogenspositie is ondoenlijk vanwege het feit dat de waardering van de niet-financiële en immateriële balansposten sterk van veronderstellingen en preferenties afhangt. Anders gezegd: schaduw prijzen vallen hier nauwelijks te berekenen. Daarbij ligt het voor de hand dat het juist deze posten zijn die het overgrote deel van het vermogen van Nederland uitmaken en waarmee ook de grootste overdrachten tussen generaties gemoeid zijn.

Een bijkomend probleem bij de bepaling van de omvang van die overdrachten tussen generaties is dat de onderscheiden sectoren in de balansen (bijvoorbeeld gezinnen en de overheid) alle levende Nederlanders omvatten en zich niet laten uitsplitsen naar verschillende overlappende generaties (bij voorbeeld naar jong en oud). Bovendien zal het nodig zijn dat een tijdreeks van het balansstelsel wordt opgesteld om deze overdrachten tussen generaties in het tijdsperspectief te kunnen plaatsen en zo ook de mutaties in de vermogensposities in de loop van de tijd te kunnen volgen. De volgende stap is dan om de gedragsmatige achtergrond van de ontwikkeling in de verschillende balansposten te analyseren, zoals dat gebeurt in een monetair model dat gebaseerd is op een sluitend boekhoudkundig stelsel van financiële balansposten. De inhoud van dit rapport moge illustreren dat een dergelijke overkoepelende gedragsmatige analyse van de vermogenspositie en de overdrachten tussen generaties in ons land nimmer mogelijk zal zijn.

Dit relateert ook de soms aan overwegingen van rechtvaardigheid ontleende eis dat iedere generatie in de netto vermogenspositie quitte zou dienen te spelen; dat wil zeggen dat net zo veel van andere generaties wordt teruggekregen als er aan andere generaties gegeven is. Zo'n evenwicht valt met een generatierekening te berekenen maar deze generatierekeningen hebben meestal een zeer partieel karakter en zijn gevoelig voor de veronderstellingen over de waardering van de overdrachten. Overigens zijn generatierekeningen ook uitsluitend boekhoudkundig van aard en ligt er geen gedragstheorie aan ten grondslag (zoals bij de modellen voor overlappende generaties wel het geval is). De taxonomie van overdrachten uit dit rapport kan voor de beoordeling van de rechtvaardigheid juist in die zin nuttig zijn omdat zij laat zien hoe complex het geheel van de overdrachten is. Bij overdrachten tussen generaties gaat het niet alleen om pensioen en milieu maar ook om bijvoorbeeld de zorg voor kinderen, onderwijs en investering in kennis. Daarom is het niet zinvol om vermeende onrechtvaardigheden op deelterreinen te verabsoluteren. Zelfs kan gesteld worden dat zicht op het geheel de houdbaarheid van de verschillen impliciete arrangementen tussen de generaties kan bevorderen doordat vermeende onrechtvaardigheden op deelterreinen kunnen worden ingekaderd in het grotere geheel. Dit inzicht is de belangrijkste uitkomst van onze speurtocht naar de omvang van de erfenis van Nederland.

Literatuur

- Aalbers, R., L. Bettendorf en H.R.J. Vollebergh, 1999, 'Op grond van welvaart', *Economisch Statistische Berichten*, Dossier De grondmarkt, blz. D1 2-D 17.
- Bastianen, R.D., F.A.G. den Butter en J.C. van Ours, 1991, 'De maatschappelijke kosten van non-participatie', *Economisch Statistische Berichten*, 76, blz. 1028-1031.
- Boender *et al.*, C.G.E., 2000, *Intergenerationele solidariteit en individualiteit in de tweede pensioenpijler: een scenario analyse*, WRR, nog te verschijnen.
- Bruyn-Hundt, M., 1996, *The economics of unpaid work*, Amsterdam: Thesis Publishers.
- Compayen B, en F.A.G. den Butter, 1991, *De Nederlandse Economie 3; Het jaarverslag van De Nederlandsche Bank*; Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Fase, M.M.G., P. Kramer en W.C. Boeschoten, 1990, *Morkmon II; het DNB kwartaalmodel voor Nederland*; Monetaire monografieën 11, Amsterdam: NIBE / De Nederlandsche Bank.
- Kuné, J.B. , 1996, *The hidden liabilities. meaning and consequences*, Heerlen: Stichting pensioenfonds ABP.
- Lermmens R.M.M., 1988, 'Resultaten uit het Sociaal-economisch panelonderzoek: inkomensoverdrachten tussen en binnen huishoudens', CBS, *Supplement bij de Sociaal-economische Maandstatistiek* 5: 4-18.
- Pommée, M., 1998, *National Accounts. Measurement and valuation of gas and oil reserves in The Netherlands*, CBS, Voorburg/Heerlen.
- Pommée, M. en W. Baris, 1996, *Balance sheet valuation: produced intangible assets and non-produced assets*, CBS Occasional paper NA-08 1, Voorburg.
- Pommer, E. en L. Ruitenberg, 1994, *Profijt van de overheid III. De verdeling van de gebonden inkomensoverdrachten in 1991*, SCP, Rijswijk.
- Pott-Buter, H.A. en W.N.J. Groot, 1987, *Kosten van kinderen. Een overzicht*, Nederlandse Gezinsraad, Den Haag.
- Praag, B.M.S. van en E.J.S. Plug, 1993, 'Kinderbijslag en kindervreugd', *Economisch Statistische Berichten* 20 oktober 1993: 720-723.
- Stanford, R.A., 1997, *Capital*, www.furman.edu/~stanford/capital.htm.
- Timmerman, J.G. en P.J.M. van de Ven, 1994, *A social accounting matrix for The Netherlands, concepts and results*, CBS Occasional paper NA-068 (1 & 11), Voorburg.

Verbiest, P., 1997, *De kapitaalgoederenvoorraad in Nederland*, CBS, Voorburg/Heerlen.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 1999, *Generatiebewust Beleid*, Rapporten aan de Regering nr. 55, Den Haag: Sdu Uitgevers.